

8. Там само. – Ф.Р. – 1234, оп. 1, спр. 293, арк. 121-122.
9. Там само. – Ф.Р. – 1820, оп. 1, сп. 694, ар. 94-98; Павлюк Н.П., Глеб-Кошанская Т.Н. Наследие Ф.П.Де-Волана. – Одеса, 2002. – С. 240.
10. Левит Н.Е. Вступление Румынии в войну против Советского Союза // Крестовый поход на Россию: Сборник статей / Ред. М. Чернов. – М., 2005.
11. Линюк Ю.С. Сторінки історії Одеської залізниці. Історичний нарис. – Одеса, 2005.
12. Одесская газета. – 1941, 25 ноября.
13. Там же. – 1941, 19 декабря.
14. Там же. – 1942, 9 февраля.
15. Там же. – 1942, 29 липня.
16. Там же. – 1942, 7; 8 липня.
17. Там же. – 1942, 19 июля.
18. Одесская область в Великой Отечественной войне 1941-1945 г.г.: Документы и материалы. – Одесса, 1970.
19. Одесский порт. Год 1941: Одесские портовики в героической обороне родного города: [СБ] / Музей Одесского морского торгового порта им. Ф.П. Деволана. Ред. Т.Н. Глеб-Кошанская. – Одесса, 2006.
20. Цит. по: 73 героических дня: Хроника обороны Одессы в 1941 г. – 2-е изд. – Одесса, 1978.

Кузьміна С.Б.

УДК 94 (498.7) "18"

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ БОЛГАР БЕССАРАБІЇ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

У статті розглядаються особливості заселення Бессарабії болгарами та формування їх соціально-правового положення в регіоні в першій половині ХІХ ст.

Ключові слова: міграції, заселення, колоністи, болгари, Бессарабія, соціально-правовий статус.

Після проголошення незалежності в 1991 р. Україна стала на шлях розбудови демократичної та правової держави. Виходячи з того, що сьогодні на території нашої країни проживає понад 130 національностей, одним з провідних політико-правових напрямків діяльності в процесі державотворення та національного відродження повинне бути вирішення питання щодо забезпечення прав і свобод національних меншин, які прибули до України в різні періоди її історичного розвитку та відіграли велику роль у її соціально-економічному, політичному та культурному житті. В зв'язку з цим помітним явищем у сучасній історичній науці стало зростання інтере-

су до всебічного та критичного вивчення історії та культури етнічних груп, які населяють різні регіони української держави. Однією з таких етнічних груп є болгари Бессарабії – району, який сьогодні включає в себе південь Одеської області, більшу частину республіки Молдова та східні території Чернівецької області України.

Проблема вивчення історії бессарабських болгар знайшла своє відображення на сторінках робіт дореволюційних учених. Науковий інтерес викликають праці дослідників А.О. Скальковського [18] та О.І. Зашука [3], які займалися дослідженням демографії південного краю Росії. В роботах авторів міститься цінний статистичний матеріал про болгарські колонії бессарабського регіону. Безперечною заслугою цих дослідників є введення в науковий обіг фактичного матеріалу, який став основою для подальших наукових пошуків наступних поколінь учених. Велику роль у вивченні історії болгарського народу Бессарабії відіграли дослідження молдавського історика І.І. Мещерюка [14]. У сучасній історичній науці проблемі історичного минулого бессарабських болгар присвячено ряд праць українських, російських і молдавських учених: М.І. Ярмоленко [20], Е.В. Белова [1], О. Радова та С. Капустіна [17], в яких в основному розглядаються проблеми заселення та освоєння болгарськими колоністами південних районів Російської імперії.

Мета статті дослідити міграції болгарського населення в Бессарабії та проаналізувати процес формування його соціально-правового статусу в даному регіоні протягом першої половини XIX ст.

У 1812 р. підписанням Бухарестського мирного договору закінчилася чергова російсько-турецька війна. Росія приєднала до своїх володінь територію Пруто-Дністровського межиріччя, яка в 1813 р. отримала назву Бессарабська область. Цей регіон був стратегічно важливим для Російської імперії як у політичному, так і в економічному відношенні. Одразу ж після приєднання цього майже пустинного краю перед царським урядом постала гостра проблема його швидкого заселення та освоєння. Особливо це стосувалося південної частини Бессарабії – Буджаку, територію якого протягом 1770-1806 рр. покинуло близько 17 тис. татар, що оселилися в Тавричній губернії та Криму [2, с. 98-99].

В цей період у планах царизму простежується чітка стратегічна лінія – перетворити Бессарабію за короткий час у процвітаючу провінцію Російської імперії. Це було можливо лише за умови заселення краю землеробським населенням. Ставка в першу чергу робилася на іноземних колоністів, до числа яких входили німецькі переселенці та православне населення Балканського півострову – болгари, гагаузи, серби та ін. Крім

того, царський уряд намагався заручитися підтримкою місцевого населення та припинити його витік за кордон. Вже в 1813 р. було прийнято "Положенням про тимчасове управління Бессарабією". Згідно з цим документом усі жителі області звільнялися від сплати державних податків і виконання повинностей на три роки та від рекрутського набору на невизначений час. Еміграцію бессарабського населення було призупинено.

У травні 1811 р. головнокомандуючий молдавською армією М.І. Кутузов закликає задунайських переселенців перейти на лівий берег Дунаю та оселитися на півдні Російської імперії, обіцяючи потенційним поселенцям значні урядові пільги. Полководець прогнозував великий перехід болгарського населення в Бессарабію, тим самим виступаючи проти його примусового переселення з Дунайських князівств, так як такі дії могли викликати невдоволення балканських народів і підірвати авторитет Росії в цьому регіоні. Крім того, він був упевнений в тому, що надання пільг православному населенню, що переселяється в цей край, спонукатиме до переселення інших православних християн. Вже в квітні 1812 р. М.І. Кутузов від лиця російського імператора пообіцяв зрівняти всіх задунайських переселенців у правах із колоністами Новоросійського краю [6, с. 1-5].

На початку XIX ст. у бессарабському регіоні вже проживало від 8 до 8,5 тис. болгар, однак надання урядових пільг і велика кількість вільних земель активізували процес масового переселення балканських народів у Бессарабію. Протягом російсько-турецької війни 1806-1812 рр. і після її закінчення з правого на лівий берег Дунаю перейшло близько 27 тис. болгарських колоністів, більшість з яких згідно з даними сучасної української дослідниці М.І. Ярмоленко були гагаузами. Слід зазначити, що гагаузьке населення не виділялося в Бессарабії в окрему етнічну групу аж до середини XIX ст.

Незважаючи на обіцянки царського уряду положення болгар довгий час не було визначено. Нерідко вони потерпали від свавілля молдавських бояр, на землях яких поселилися. Бессарабські болгарини були зобов'язані нести кордону службу по річках Прут і Дунай та виконували ряд повинностей. Наприклад, постачати ліс на будівництво житла для варшавських колоністів, а нерідко й утримувати їх за свій рахунок, надаючи житло та їжу. Не витримуючи тиску, багато переселенців розорювалися й змушені були втікати назад за Дунай. Так, у 1816 р. нелегально за границю з Томаровського повіту перейшло близько 40 болгарських родин [20, с. 62-63].

Намагаючись припинити зворотне переселення болгар назад у турецькі володіння, 29 грудня 1819 р. царський уряд видав наказ "О поселенні в Бессарабській області болгар і інших задунайських переселенців", який

закріпив соціально-правове положення бессарабських болгар. Задунайські переселенці, до числа яких входили болгари та інше православне населення, що переходило в Росію з-за Дунаю, отримали аналогічні права з колоністами Новоросійського краю. В документі виділялися три основні категорії болгарського населення, в залежності від строку надання урядових пільг. Переселенці, що прибули та осіли в Бессарабії до війни 1806-1812 рр. звільнялися від сплати податків на три роки. Колоністи, що переселилися в регіон під час та після її закінчення, т. з. "нові болгари" отримали таку ж урядову пільгу, однак строком на сім років. Поселенцям, які осіли в краї задовго до його приєднання до Російської імперії та встигли обзавестися власним господарством, пільг не передбачалося. Права колоністів також розповсюджувалися на корінних місцевих жителів, що на час прийняття закону проживали в болгарських колоніях.

Задунайські переселенці отримали земельний наділ у 60 дес. на родину, який передавався в вічне спадкове володіння без права на купівлю-продаж. Крім того, звільнялися від рекрутського набору в мирний час, мали право купувати землю для ведення господарства, переходити в інші стани та вести внутрішню та зовнішню торгівлю. Починаючи з 1820 р., болгарські колоністи зобов'язувалися вносити в державну казну щорічно з кожної родини по 70 левів. Передбачалося також особливе адміністративне управління. 57 колоній, в яких проживали болгари, об'єднувалися в чотири округи: Прутський, Кагульський, Ізмаїльський та Буджакський, які підпорядковувалися Піклувальному комітету іноземних поселенців Південного краю Росії на чолі з І. М. Інзовим. Центром Болгарського оселення стає Болград [15, с. 517-519].

У 1819 р. у регіоні проживало 24 тис. болгар, в основному на півдні Бессарабії. Згідно з даними генерал-майора О.І. Зашука, населення в болгарських колоніях неспинно росте, й в 1821 р. тут числиться вже близько 45,6 тис. чол. з них 32 тис. – болгари [3, с. 517]. Дещо меншу цифру приводить російський історик А.О. Скальковський. Дослідник вказує, що в цьому році в чотирьох болгарських округах проживало 38 тис. чол., із них, згідно з даними самих колоністів, 9 тис. були молдаванами, 900 осіб греками та більше 4 тис. росіянами, українцями та некрасівцями. Всього тут проживало більше 14 тис. осіб неболгарського походження, таким чином населення болгарських колоній мало поліетнічну структуру [18, с. 34-36].

В окрему групу задунайських переселенців можна виділити болгар, які оселялися в містах. Вони не отримували права колоністів, однак мали право входити до складу певного стану, займатися торгівлею, а також розведенням виноградних садів, овочівництвом і ремеслом. Значна час-

тина болгарських купців і ремісників у цей час осіла поблизу Кишинєва. Наступна група – це колишні волонтери, що воювали на боці Росії в війні проти Оттоманської імперії. Вимоги даної категорії населення не були реалізовані царським урядом у повному обсязі. Колишні волонтери отримали землі в Аккерманському повіті та звільнялися на десять років від сплати податків та виконання державних повинностей [17, с. 157].

Після закінчення російсько-турецької війни 1828-1829 рр. починається нова хвиля масового переселення болгар у Бессарабію. З 16 жовтня 1829 р. по 16 серпня 1830 р. право на безмитний перехід із-за Дунаю в Росію з усім рухомим майном отримали болгар та старообрядці – російське православне населення, яке не підтримало в XVII ст. церковну реформу патріарха Никона. Пізніше дане положення розповсюджувалося на вірмен, греків, молдаван й інших турецьких підданих [5, арк. 154-155].

У цей період перед царським урядом постала проблема нестачі вільних земель для нових переселенців. Крім того, царизму не був вигідний перехід у межі країни неможливого населення, облаштування якого потребувало від державної казни зайвих витрат. Для утримання потоку переселенців у 1830 р. імператором Миколою I було прийнято резолюцію, згідно з якою переселятися в Росію дозволялося лише тим болгарам, які приймали участь у останній російсько-турецькій війні. До березня 1830 р. перехід болгар на лівий берег Дунаю був незначним лише 250 родин, однак бажаючих оселитися в Росії було набагато більше. Царський уряд розумів, що відмова прийняти болгарських переселенців може похитнути авторитет російської держави серед православного населення Балканського півострову. Тому вже в цьому ж році було прийнято рішення приймати болгар у межі російської держави, однак не стимулювати їх переселення, як це робилося раніше. Влітку 1830 р. білети на переселення в Бессарабію отримали більше 40 тис. осіб. У цей період було призупинено переселення в регіон російських селян із внутрішніх губерній імперії, а віддані для їх поселення землі ввійшли в колоністське відомство. Згідно з підрахунками російської дослідниці Е.В. Белової, на кінець жовтня 1830 р. у Новоросію та Бессарабію переселилося близько 58 тис. болгар. У цей час в краї утворюються нові болгарські поселення: Ісерлія, Купорани, Твардиця, Вайсал, Кірютня, Пандакля та ін. [1, с. 115-116].

Протягом 1830-1834 рр. переселення болгар тривають. За чотири роки в регіон перейшло ще близько 7 тис. болгарських родин, однак лише 3,9 тис. з них змогли оселитися в вже існуючих колоніях або утворити нові. Інші переселенці змушені були повернутися назад за Дунай. В цей період починається процес зворотного переселення болгар із Бессарабії

до Болгарії та Запрутської Молдавії. Так, наприклад, з липня 1832 р. по жовтень 1833 р. близько 74 болгарських родин, що проживали в Ізмаїлі, виявили бажання переселитися назад за кордон. У цілому в зазначені роки Бессарабію покинуло близько 18 840 задунайських переселенців. Реєміграція болгар була викликана тяжким матеріальним становищем колоністів, яке було ще більше погіршене неврожайами 1832-1835 рр. Царський уряд, намагаючись припинити зворотне переселення болгар, зберігає всім бажаним залишитися в Бессарабії їх колишні права. Всі інші, хто покинув Російську імперію назавжди, позбавлялися права повернутися назад у її межі [7, арк. 14] .

Болгари, що прибували в Бессарабію в 30-х рр. ХІХ ст., не були лише землеробами. Багато з них були ремісниками, рибалками, знавцями морської справи. В липні 1830 р. російський імператор підписав проект новоросійського та бессарабського генерал-губернатора М.С. Воронцова "Про піклування та устрій в Росії болгар, що переселяються, та інших одновірців", згідно з яким болгарське населення поділялося на декілька категорій. До першої групи входили колоністи, що приписувалися до матроського цеху, вони звільнялися від усіх податків на 25 років. Наступна група була представлена болгарами, що селилися в містах і записувалися в міщани. Ці переселенці звільнялися від сплати податків і рекрутської повинності на 10 років [16, с. 497].

В 1835 р. у болгарських округах нараховувалося вже 83 колонії, в яких проживало 9 641 родина або близько 56 630 чол. До 1837 р. населення задунайських переселенців поповнювалося в основному за рахунок природного приросту. В цьому ж році тут проживало близько 57 960 осіб. До кінця досліджуваного періоду населення болгарських колоній, за даними історика А.О. Скальковського, зростає до 87,8 тис. осіб: із них болгар – близько 73 тис. [19, с. 39] Згідно з даними ІХ ревізії в 1851 р. у Бессарабії проживало 69 525 болгар, із них більше третини або 21 525 чол. були гагаузами. Саме в цей час російський дослідник П. Кеппен вперше виділив гагаузьке населення з числа болгарських колоністів [4, с. 25-26].

Переселення болгар не припиняється й в кінці досліджуваного періоду. Так, після закінчення Кримської війни 1854-1856 рр. і підписання Паризького трактату від Росії до Молдавського князівства відійшло Ізмаїльське градоначальство та більша частина Кагульського повіту, а з ними майже 128 тис. осіб, із яких 47 120 чол. були болгарами. Згідно з мирним договором, жителі дунайських князівств отримали право переходити в інші країни протягом наступних трьох років. Вже в липні 1856 р. у

Росію переселилося близько 4,6 тис., чол. з них 133 – болгари. З осені 1856 р. до весни 1857 р. на лівий берег Дунаю переселилася ще 181 родина [14, с. 81-83].

Болгарські колонії мали свій особливий адміністративний устрій. Управління задунайськими переселенцями складалося з сільського й окружного приказу, а також з інституту опікунства. Сільський приказ наділявся адміністративними та судовими повноваженнями. Складався з виборного (шульца), двох старост (бейзіцерів), десятників – представників кожних десяти дворів, які обиралися на основі більшості голосів, і писаря. В виборах мали право приймати участь усі жителі колонії. За порядком проведення та протікання виборів спостерігали старшини. Вибори до сільського приказу проводилися з числа повнолітніх жителів, на керівні посади призначалися лише заможні колоністи. Всі, хто займав суспільні посади, звільнялися від усіх нарядів і суспільних робіт і сплачували лише державні податки [11, арк. 2]. Всі інші мешканці зобов'язані були не лише сплачувати податки, а також ж відбувати певні державні повинності, які були закріплені в інструкції Управління задунайськими переселенцями в 1819 р. Наприклад, приймати участь у ремонті доріг, будівництві громадських будівель, супроводі арештантів тощо [13, арк. 2].

Щорічно з кожної сім'ї до суспільного фонду збиралося по одній мірі пшениці, проса, вівса та ячменю, частину зібраного хлібу надавали бідним родинам для прокорму та посіву або, в разі неврожаю, цей запас розподілявся між усіма жителями колоній. Так, у зв'язку з неврожаєм 1842 р. колоністам Болграда було видано 78 чвертей озимого і 373 чверті ярового зерна з розрахунку 1-2 чверті зерна на сім'ю [9, арк. 13-14]. Під час воєнних дій колоністи були тимчасово залежні від військового постю, повинні були забезпечувати війська, що проходять через кордон, продовольством, хлібом і паливом.

Державні податки в болгарських колоніях вносилися по майновому принципу. Податне болгарське населення поділялося на вісімнадцять розрядів. Колоністи, що входили до першої групи, платили максимальний податок від 20 до 25 руб. сріблом. Болгари, які входили до останнього (вісімнадцятого) розряду, сплачували мінімальний податок – 1 руб. сріблом. Отримані гроші йшли на облаштування колоній: будівництво церков, шкіл, училищ та ін. [10, арк. 17].

Для виїзду за межі колонії болгарам видавалися спеціальні свідоцтва, в яких зазначався термін, на який відлучалася людина, та причини її від'їзду. За самовільний відхід колоністи змушені були платити штраф або працювати декілька днів на суспільних роботах. Так, наприклад, по-

рушники колонії Болград повинні були протягом трьох днів працювати в громадському саду [12, арк. 3]. Крім того, сільський приказ постійно надавав інформацію в вищі інстанції про кількість найомних робітників, що працювали в болгарських колоніях. Такі заходи проводилися для запобігання самовільного відходу болгар за межі своєї колонії та втечі за кордон. Фактичний матеріал дозволяє вести мову про обмежений характер самоврядування болгарських колоній та правової свободи їх населення [8, арк. 3].

Після приєднання в 1812 р. Бессарабії до Росії царський уряд ставить перед собою мету – за короткий час перетворити цей регіон у житницю Російської імперії. Втілення поставленої задачі вимагало від царизму швидкої дії та зваженої політики. Бессарабія на початку XIX ст. представляла собою напівпустинний край, тому першочергово потрібно було вирішувати проблему заселення цієї території. В цьому питанні перевага надавалася іноземним колоністам, до числа яких входили й болгари. Ще під час російсько-турецької війни 1806-1812 рр. царизм неодноразово запрошував православне населення Балканського півострову до переселення в Бессарабію, обіцяючи потенційним поселенцям ряд пільг, що стосувалися соціально-економічного життя. Внаслідок таких урядових дій вже в 20-х рр. чисельність болгар у краї зросла майже в чотири рази. Однак їх соціально-правове положення було закріплено лише в 1819 р., коли вони отримали права колоністів Новоросійського краю, звільнилися на ряд років від сплати державних податків та виконання повинностей. По закінченню пільгових років задунайські переселенці повинні були бути зрівняні в правах з іншим бессарабським населенням. Болгарські колонії отримали право на самоврядування, однак ряд фактів свідчить про те, що воно мало обмежений характер.

Наступна хвиля масового переселення болгар у Бессарабію пов'язана з російсько-турецькою війною 1828-1829 рр. У цей час із правого на лівий берег Дунаю перейшло майже 58 тис. болгар. У 30-х рр. міграції болгарського населення продовжуються, однак вони не мають такого розмаху, як попередні. Саме в цей період починається рееміграція болгар назад у турецькі володіння, куди перейшло близько 18 тис. осіб.

Після підписання Паризького мирного договору в 1856 р. від Росії до Молдавського князівства відійшли південні райони Бессарабії, в яких проживало більше 47 тис. болгар. Частина цього населення, скориставшись своїм правом на переселення, повернулася назад до Російської імперії.

На нашу думку, подальшого та глибшого дослідження вимагають проблеми визначення місця та ролі болгарського населення в переселенському русі XIX ст., кількісних змін, що відбувалися в чисельності бесса-

рабських болгар. Значну увагу слід приділити вивченню політики російського уряду щодо задунайських переселенців та її впливу на соціально-економічний, політичний та культурний розвиток болгарських колоній Бессарабії. Крім того, в сучасній українській історіографії не знайшли свого відображення процеси, пов'язані зі зворотними переселеннями болгар у Російську імперію після Кримської війни (1854-1856 рр.).

Kuzmina S.B.

THE SETTLEMENT AND FORMATION OF SOCIAL AND LEGAL STATUS OF THE BULGARIANS OF BESSARABIA IN THE FIRST HALF OF XIX C.

The article describes features of the settlement of Bessarabia the Bulgarians and formation of their social and legal status in the region in the first half of the nineteenth century.

Key words: migration, settlement, colonists, the Bulgarians, Bessarabia, social and legal status

Кузьмина С. Б.

ЗАСЕЛЕНИЕ И ФОРМИРОВАНИЕ СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВОГО СТАТУСА БОЛГАР В БЕССАРАБИИ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XIX СТ.

В статье рассматриваются особенности заселения Бессарабии болгарам и формирование их социально-правового положения в регионе в первой половине XIX ст.

Ключевые слова: миграции, заселение, колонисты, болгары, Бессарабия, социально-правовое положение.

Джерела та література

1. Белова Е. В. Миграционная политика на юге Российской империи и переселение болгар в Новороссийский край и Бессарабию / Елена Владимировна Белова. – М.: РГОТУПС, 2004. – 230 с.

2. Военно-статистическое обозрение Российской империи. – Т. XI. Бессарабская область. – Санкт-Петербург: типография Департамента Генерального Штаба, 1849. – 339 с.

3. Защук А. Этнография и статистика Бессарабской области / Александр Иосифович Защук // Записки Одесского общества истории и древностей. – 1863. – Т. V. – С. 491-594.

4. Кеппен П. Девятая ревизия: исследование о числе жителей в Российской империи в 1851 г. / Пётр Кеппен. – Санкт-Петербург: типография Имперской Академии наук. – 298 с.

5. Комунальна установа "Ізмаїльський архів" (далі КУІА). – Ф. 56. – Оп. 1. – Спр. 6. – Переселение в Россию некрасовцев из Бабадагской области. – 306 арк.

6. Крыжановская К.П. Устройство задунайских переселенцев в Бессарабии и деятельность А.П. Юшневского. Сборник документов / К.П. Крыжановская, Е. Руссеев. – Кишинев: Государственное издательство Молдавии, 1957. – 672 с.

7. КУИА. – Ф. 56. – Оп. – 1. – Спр. 230. – О возвращении за границу задунайских переселенцев в связи с неурожаем. – 135 арк.

8. КУИА. – Ф. 93. – Оп. 1. – Спр. 117. – Розкладка на взыскание казенной подати с колонистов. – 3 арк.

9. КУИА. – Ф. 93. – Оп. 1. – Спр. 151. – Статистические сведения о состоянии народонаселения. – 21 арк.

10. КУИА. – Ф. 93. – Оп. 1. – Спр. 3. – Приказы окружного старшины об обеспечении продовольствием проходящих через колонию из-за границы. – 17 арк.

11. КУИА. – Ф. 93. – Оп. 1. – Спр. 58. – Правила выборов присяжных стариков и их обязанности, избирательный лист присяжных стариков болгарских колонистов. – 8 арк.

12. КУИА. – Ф. 93. – Оп. 1. – Спр. 59. – Статистические сведения о состоянии народонаселения. – 13 арк.

13. КУИА. – Ф. 93. – Оп. 1. – Спр. 85. – Циркулярные предписания министра государственных имуществ, попечительного комитета об иностранных переселенцах южного края России. – 12 арк.

14. Мещеряк И.И. Переселение болгар в Южную Бессарабию (1828-1834) / Иван Иванович Мещеряк. – Кишинев: Карта молдаванескэ. – 206 с.

15. Полное собрание законов Российской империи (далі ПСЗ). – Т. 36. – Санкт-Петербург: Второе отделение Царской Канцелярии. – 735 с.

16. ПСЗ. – Т. 5. – 782 с.

17. Радова О., Капустин С.О. переселении народов Балканского полуострова и Центральной Европы в Буджак в XVIII-начале XIX ст. // Русин. – 2006. – № 4 (6). – С. 155-162.

18. Скальковский А. Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае. Статистический очерк / Аполлон Александрович Скальковский. – Оdesa: типография Т. Неймана и Ко., 1848. – 156 с.

19. Скальковский А. О. Вказ. праця. – С. 39.

20. Ярмоленко М. И. Расселение и обустройство гагаузов в Бессарабии (XIX-нач. XX ст.): дис. кандидата ист. наук: 07.00.05 / Мария Ивановна Ярмоленко. – К., 2001. – 227 с.